

Székelyudvarhely

Székelyudvarhely a hajdani Udvarhelyszék anyavárosa, a későbbi Udvarhely vármegye székhelye volt. Székelyudvarhely Hargita megye második legnépesebb városa. Fontos közúti csomópont, vasúton viszont végállomás. Ma Székelyudvarhely Hargita megye nyugati harmadát magában foglaló udvarhelyi körzet központja, az Erdélyi-medence keleti-délkeleti peremövében, a Küküllő-dombvidék keleti szegélyén, a Nagy-Küküllő folyó felső szakasza mentén fekszik.

Az ásatások során felszínre került régészeti leletek azt igazolják, hogy a város és környéke az őskor óta lakott volt. Római castrum és fürdő romjait tárták fel a Székely Támadt vár alatt. Székelyudvarhely több mint hat évszázados múltja ellenére sem rendelkezik régibb korszakokból származó monumentális műemlékekkel, kivéve az egyetlen épen maradt középkori építészeti emléket, a 13. században épült Jézus Szíve-kápolnát.

Az érdekes épület keltezése vitatott. Az alaprajzi forma alapján a legtöbben románkorinak, XIII. századnak tartják az épületet, melyet számos biztosan keltezett analógia is alátámasztani látszik: Ják, Szent Jakab kápolna (XIII. század közepe, Nyugat-Magyarország), Pápoc, Szent Mihály kápolna (XIII. század közepe, Nyugat-Magyarország), Haraszt (XIII. század, Szlovákia). Ezek a korai forrásokban kimutatható épületek számos korhatározó faragványt is hordoznak, illetve a belsejükben a karéjok találkozásánál falpillérek állnak, a nyugat-magyarországiak két belső szinttel és markáns külső faltagolással rendelkeznek, a szepességi példának pedig masszív középtornya van. Az udvarhelyi kápolnát tehát az alaprajz - részleges - hasonlóságon kívül semmilyen más formai kapcsolat nem fűzi az említett épületekhez. Egy hozzánk földrajzilag közelebb eső példa a Hunyad megyei guraszádi ortodox templom, ám ott a K-Ny tengelyen levő karéjok igen megnyújtottak, illetve itt is rendelkezünk kormeghatározó faragvánnyal és falképekkel. A Székelyföldön három hasonló alaprajzú épületről van tudomásunk, az egyik a Gyergyószentmiklós melletti Szent Anna kápolna, melyet később egy téglalap alaprajzú hajóval bővítettek. Ezen épület történetéről még kevesebbet tudunk mint az udvarhelyiről, de nincs kizárva, hogy XVII-XVIII. századi örmény vagy örmény hatású emlékről van szó, amely a Kaukázusban igen gyakran előforduló négykaréjos alaprajzot jól magyarázza. A kutatás jelenlegi állása szerint mégis ezt az épületet kell elfogadnunk a legközelebbi analógiának úgy alaprajzi, mint tömegképzési és földrajzi tekintetben. A második székelyföldi emlék a székelyszáldobosi református templom melletti négykaréjos épületrom, melynek régészeti feltárásáról nincsen tudomásunk. A harmadik emlék régióinkból a Kézdiszentlélek melletti Perkő dombon emelkedő Szent István kápolna, melynek alaprajza bonyolultabb az Udvarhelyinél: itt négyzetet bővítnek a karéjok, alaprajzilag a kora-renaisszánsz kártusokra emlékeztetve, a tetőt pedig öt torony teszi monumentálissá. A perkői kápolna, melyről hallgatnak a középkori források, 1686-os rangos renaisszánsz ajtókerettel rendelkezik (Kálnoky Sámuel és Lázár Erzsébet címereivel), apszisában pedig a magyar szent királyokat ábrázoló, a XVIII. század közepén, Mikes István és Petki Róza adományából festett barokk falkép látható.

Ebben az esetben egyáltalán nem lehet kizárni, hogy a centrális alaprajzot igen kedvelő reneszánsz templomépítészet egy ritka erdélyi példájával állunk szemben (ezt alátámasztani látszik az Erdélyben egyedi, „lanternás” megvilágítása is a tornyocskákon keresztül).

Összegzésképpen tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a Jézus Szíve kápolna a biztosan XIII. századra keltezhető analógiáktól formailag messze áll, a székelyföldi példákat pedig nem ismerjük annyira, hogy relevánsak lehetnének. Az vitathatatlan, hogy a négykaréjos alaprajz a középkorban igen elterjedt volt, a koraközépkorban számos Kaukázus környéki és Közelkeleti templom épült ezzel az alaprajzzal, a romanika idején pedig gyakorlatilag a katolikus Európa minden államában találunk rá példákat. Ám azt sem szabad elfelednünk, hogy a reneszánsz és a barokk idején is épültek kápolnák ezzel az alaprajzzal, (például Vác, Szt. Rókus kápolna, 1740).

Székelyudvarhely egyik legtöbbet emlegetett és egyben legvitatottabb eredetű műemléképülete, a Jézus Szíve kápolna a Keresztúr felé kivezető út mentén, a hajdani Gyárosfalva területén fekszik. Gyárosfalva 1571-ben Udvarhelybe olvadt, s lakosai beköltözése után a falu szinte egyetlen emléke a Jézus Szíve kápolna maradt. Könnyen meglehet, hogy a Gyárosfalva településnév Udvarhely - mint Árpád-kori királyi birtokközpont - egyik szolgáltató-településének s kovácsainak emlékét őrzi. A festői völgyben fekvő, legendákkal övezett, különleges tömegű épületet több néven, ma leginkább Jézus-kápolna vagy Jézus Szíve kápolnaként emlegeti az irodalom. A kis építményt szabálytalan ovális alaprajzú, kívülről támokkal is ellátott alacsony kőfal övezi, melyhez belülről egy egyszerű remetelak csatlakozik. A kerítést délről háromszöges oromzatú bejárati kapu (csúcsán egy természetes kőképződmény szolgál keresztként), északról ajtó töri át, nyílása fölött vakolatból formázott 1830-as évszám látható, a fa ajtókeretbe pedig az 1771-es évszámot rótták.

A kápolna belseje egyszerű, padlóját téglával rakták ki. A kazettás mennyezet XX. század eleji utánérzése a kápolna régi mennyezetének, mely ismeretlen helyen, valószínűleg valamelyik budapesti múzeum raktárjában várja az újrafelfedezést. A mai mennyezet egyik kazettája 1903-as feliratot hordoz. A régi mennyezet képe csupán Malonyay Dezső színes másolatában tanulmányozható, állítólag 1677-es évszámot viselt. A mennyezet nyilván követi a négykaréjos alaprajzot, s pontosan emiatt számos kazetta köríves széllel rendelkezik (az eredeti összesen 42 kazettából állt, ebből 35-öt díszített minta). Az eredeti mustrák közül a legtöbb tengelyszimetriára építő virágdísz, számos olaszorsós motívummal. A szabálytalan formájú kazettákat, ahová lehetetlen volt szimmetrikus mustrát szerkeszteni, szabadabb levél- és szőlőgerezd-kompozícióval töltötték ki. Akadt néhány kazetta, amelyen az örvénydíszes virágkompozíció még bátortalan megjelenítése volt látható. A leggyakrabban feltűnő növény a tulipán és a szőlő, a virágtövek jellegzetesen az olaszorsós fölött lebegő szívekből nőttek ki. Kelemen Lajos stíluskritikai alapon a mennyezetet Felsőboldogfalva (1670) és Kecsetkisfalud (1699) templomainak kazettás mennyezeteivel állította kapcsolatba, melyek Szombatfalvi

Asztalos János és András asztalosok művei, s szerinte ők készíthették a Jézus Szíve kápolna kazettáit is.

Székelyudvarhely jelentősebb egyházi és világi épületei 200-300 éves múltra tekintenek vissza. A Budvár és a Székely Támadt vár (Csonkavár) ugyan régebbi, de többnyire átalakított, módosított formában maradtak ránk.

A Székely Támadt vár Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében (1992) műemléképületként szerepel. A Főtér (Szabadság tér) északnyugati sarkától a Vár utcán haladva északkeleti irányban, mintegy 200 méterre a székelyudvarhelyi vár előterébe érkezünk.

A középkori vár Udvarhely egyik jelentős építészeti emléke. Négy bástyáját a különböző időszakokban itt parancsnokló várkapitányokról nevezték el: Fóris-bástya, Hajdú bástya, a Bánffy-bástya, a Telegdy-bástya. Az ó- és újolasz rendszerű bástyákkal ellátott reneszánsz vár több szakaszban (1490-92, 1561-65) épült az egykori domonkos illetve ferencendi rendház helyén. A mai állapotában látható várat János Zsigmond fejedelem építtette 1562-65 között, az ellene fellázadt székelyek megfélemezésére és így több évtizeden át a fejedelmi elnyomó hatalom támaszáként szolgált.

A vár tőszomszédságában (Tompa László u. 10.) a Tompa László (1883-1964) költő életét és munkásságát bemutató emlékkiállítást rendeztek be. E díszes homlokzatú földszintes házban lakott 1920-tól haláláig (1964) a székelység nagy költője, műfordítója és lapszerkesztője.

A város fölött magasodó Szt. Miklós hegyen a századforduló első évtizedében épült a 16. századi jezsuita alapítású r.k. főgimnázium, mai - a Tamási Áron nevét viselő líceum - épülete.

A Budváron (635 m konglomerát sziklaoromzat): a csiszolt kőkorszak (neolitikum) embere már megtelepedett, majd a korai, a késő vaskorban is itt lakott, az Árpád-korból földkunyhók és egy erődítmény falmaradványai kerültek elő. A város története legendák szerint Attila idejébe nyúlik vissza. Székelyudvarhely határában lévő Budvár-t, Attila testvére, Buda építtette.

Budvár 1241-ig állt, amikor tatár sereg özönlötte el a vidéket. Több száz hős székely védte a várat, de a túlerő győzött, a védőket lemészárolták, a várat lerombolták. Hargita megye műemlékeinek hivatalos jegyzékében (1992) a Budvár romjait műemléképületként tartják számon.